

УДК 633.63:631.582

ЦВЕЙ Я.П., доктор с.-г. наук, с.н.с.,

КІСЛІВСЬКА М.О., старший науковий співробітник,

ТОРЛІНА О.М., аспірант

Інститут біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН

e-mail: tsvey_isb@ukr.net

ВМІСТ ГУМУСУ В ЧОРНОЗЕМНИХ ҐРУНТАХ ЗАЛЕЖНО ВІД СІВОЗМІН ТА СИСТЕМ УДОБРЕННЯ

Показано вплив системи удобрення цукрових буряків на вміст гумусу при довготривалому застосуванні добрив. Встановлено, що за використання 25 т/га гною + солома + $N_{90}P_{120}K_{90}$ під цукрові буряки та 6,25 т/га гною + $N_{33,8}P_{45}K_{33,8}$ за ротацію сівозміні, спостерігається підвищення вмісту гумусу як в орному, так і підорному шарі ґрунту.

Ключові слова: чорноземи типові слабосолонцюваті, вміст гумусу, ланки сівозмін, система удобрення, солома

Вступ. Відомо, що родючість чорноземних ґрунтів, у значній мірі, залежить від системи удобрення, ланок сівозмін, насичення останніх просапними і зерновими культурами, а також наявності у них багаторічних трав. Це основні фактори, що мають позитивний вплив на вміст органічної речовини у ґрунті польових сівозмін [1-5].

Як відмічає Г.Я. Чесноков [1, 2], баланс органічної речовини в сівозмінах залежить від ланок і культур. Так, зокрема, за його даними втрати гумусу під чистим паром можуть сягати 1,2-1,6 т/га, під просапними культурами – 7,15 т/га, пшеницею озимою – 0,4-0,7 т/га та 0,5-0,6 т/га – під ярими зерновими.

На інтенсивність мінералізації гумусу також значно впливає рівень його запасів у ґрунті та механічний склад останнього. За даними Л.А. Барштейна та ін. [3] на вилугуваних слабогумусованих чорноземах Носівського відділення Чернігівської ДСС (вмістом гумусу менше 3 %) у сівозмінах із 30 % просапних, 40 % зернових, 30 % бобових культур, у т.ч. і з одним полем багаторічних трав, втрати гумусу за 14 років становили лише 0,02 % абсолютних або близько 1 % загальних вихідних запасів.

На чорноземних реградованих ґрунтах на фоні застосування 10 т/га гною + $N_{62}P_{62}K_{62}$ на 1 га ріллі вміст гумусу за 32 роки зменшився на 0,2 %. У той же час, застосування підвищеної норми гною (15 т на 1 га ріллі) у поєднанні із $N_{63}P_{63}K_{63}$ створило умови для відтворення запасів гумусу у ґрунті, внаслідок чого його вміст підвищився з 3,03 до 3,10 % [4].

У дослідженнях А.И. Мартыновича і П.Н. Мартыновича [5], проведених на чорноземі опідзоленому в зерно-буряковій сівозміні в умовах Верхняцької ДСС, у середньому за 50 років мінеральні добрива збільшили вміст органічної речовини на 0,21 %, тоді як органо-мінеральна система удобрення ($7,7$ т/га гною + $N_{60}P_{60}K_{60}$) – на 0,44 %.

Разом із тим, у науковій літературі наявні дані, що за використання у зоні достатнього зволоження на чорноземних ґрунтах лише мінеральних добрив помітно прискорює процеси мінералізації гумусу. Причому інтенсивність цих процесу залежить від норми їх застосування та наявності бобових культур у сівозміні [6].

Поряд з використанням гною і мінеральних добрив підвищенню вмісту гумусу у ґрунті і рециркуляції вуглецю у агроєкосистемі сприяє заорювання післяжнивних решток усіх культур сівозміні [7].

Метою досліджень було встановлення впливу ланок сівозмін на вміст гумусу залежно від використання добрив і післяжнивних решток, як альтернативного джерела органічних добрив.

Матеріали і методика досліджень. Дослідження проводились на Веселоподільській ДСС ІБКіЦБ НААН (Семенівський р-н, Полтавська обл.) у довготривалому стаціонарному

досліді по системі ведення короткоротаційних сівозмін упродовж 1978-2012 рр. Ґрунти дослідного поля – чорноземи типові слабосолонцюваті з наступною агрохімічною характеристикою орного шару: рН_{водне} – 7,2-7,5, вміст гумусу (за Тюріним) – 4,5-4,7 %, лужногідролізованого азоту – 180 мг/кг ґрунту, рухомого фосфору та калію (за Мачигінім) – 19-20 та 100-110 мг/кг ґрунту відповідно.

Чергування культур у сівозмінах було наступним:

- *Зернопросапна I* (частка просапних культур – 50 %, зернових – 50 %): 1) кукурудза на силос; 2) озима пшениця; 3) цукрові буряки; 4) ячмінь;
- *Зернопросапна II* (частка просапних культур – 25 %, зернових – 75 %): 1) горох; 2) озима пшениця; 3) озима пшениця; 4) цукрові буряки;
- *Зернопаропросапна* (частка просапних культур – 25 %, зернових – 50 %, чорний пар – 25 %): 1) чорний пар; 2) озима пшениця; 3) цукрові буряки; 4) ячмінь.

Система удобрення у сівозмінах показана у таблиці 1. Солома озимої пшениці заорювалась разом із гноєм та мінеральними добривами.

Загальний вміст гумусу визначали за методикою І.В. Тюріна [8] на кінець вегетації цукрових буряків у першому полі сівозміни, порівнюючи його із початком ротації.

Результати досліджень. Дослідження, проведені у короткоротаційних сівозмінах, показали, що вміст гумусу, у значній мірі, залежить від системи удобрення і ланок сівозміни (табл. 1). Так, у зернопросапній сівозміні у ланці з кукурудзою на силос на варіанті без удобрення вміст гумусу в орному шарі ґрунту знизився до 4,00 %, що було на 0,28 % менше порівняно із початком ротації сівозміни. У зернопросапній сівозміні, де цукрові буряки висівались по двох полях зернових культур (пшениця озима по пшениці озимій), кількість гумусу в орному шарі становила 4,10 %, тоді як на початок ротації – 4,30 %.

Таблиця 1

Вплив системи удобрення цукрових буряків на вміст гумусу у короткоротаційних сівозмінах ВПДСС, %

№ вар.	Зміст варіантів	Шар ґрунту	1978 р.	2012 р.
<i>Зернопросапна сівозміна: 50 % просапних, 50 % зернових</i>				
27	Без добрив	0-30	4,28	4,00
		30-50	3,00	2,70
28	25 т/га гною + N ₉₀ P ₁₂₀ K ₉₀	0-30	4,30	4,51
		30-50	3,84	3,90
29	25 т/га гною + солома + N ₉₀ P ₁₂₀ K ₉₀	0-30	4,30	4,65
		30-50	3,70	3,88
<i>Зернопросапна сівозміна: 25% просапних, 75 % зернових, у т.ч. 25 % гороху</i>				
63	Без добрив	0-30	4,30	4,10
		30-50	3,60	3,45
64	25 т/га гною + N ₉₀ P ₁₂₀ K ₉₀	0-30	4,30	4,50
		30-50	3,60	3,80
65	25 т/га гною + солома + N ₉₀ P ₁₂₀ K ₉₀	0-30	4,40	4,69
		30-50	3,80	3,90
<i>Зернопаропросапна сівозміна: 25 % чорного пару, 25 % цукрових буряків, 50 % зернових</i>				
45	Без добрив	0-30	4,32	4,00
		30-50	3,50	3,30
46	25 т/га гною + N ₉₀ P ₁₂₀ K ₉₀	0-30	4,37	4,47
		30-50	3,31	3,45
47	25 т/га гною + солома + N ₉₀ P ₁₂₀ K ₉₀	0-30	4,47	4,60
		30-50	3,45	3,60

Втрати гумусу досягали 0,20 %, що було відповідно на 0,10 % менше, порівняно із зернопросапною сівозміною, де частка просапних культур становила 50%. Істотне зниження

гумусу (на 0,40 %) спостерігалось у зернопаропросапній сівозміні у ланці з чорним паром. Тут, порівняно із зернопросапною сівозміною, втрати гумусу були на 0,20 % більшими, що обумовлюється посиленою мінералізацією гумусу під чорним паром. Щорічні втрати гумусу в орному шарі короткоротаційних сівозмін становили відповідно 0,30, 0,20 та 0,40 т/га. Це дає змогу стверджувати, що зниження частки просапних культур та чорного пару у сівозміні, зменшує втрати гумусу з ґрунту внаслідок його дегуміфікації.

Ситуація щодо вмісту гумусу у підорному шарі була аналогічною орному шару. Так, у зернопросапній сівозміні у ланці з кукурудзою на силос втрати гумусу досягали 0,20 %, тоді як за насичення сівозміни до 75% зерновими вони зменшувались до 0,15%.

За використання 25 т/га гною + N₉₀P₁₂₀K₉₀ під цукрові буряки та 6,25 т/га гною + N_{33,8}P₄₅K_{33,8} за ротацію сівозміни вміст гумусу підвищився у зернопросапних сівозмінах, у ланці з кукурудзою на силос на 0,21, по двох полях пшениці озимої – на 0,20 %. У зернопаропросапній сівозміні, де цукрові буряки висівались у ланці з чорним паром, зростання вмісту гумусу відносно початку ротації становило 0,10 %, що складало відповідно 4,47 %. Також слід відмітити, що під впливом даної системи удобрення спостерігалось підвищення вмісту гумусу у підорному шарі ґрунту всіх короткоротаційних зернопросапних сівозмін на 0,06 і 0,10 %, тоді як у зернопаропросапній – на 0,14 %.

Вагомим джерелом у стабілізації гумусу на сучасному стані господарювання є застосування побічної продукції сільськогосподарських культур як альтернативного джерела гною. Її ефективність залежить від ґрунтово-кліматичних умов, системи удобрення культур у сівозміні, оскільки саме ці фактори мають суттєвий вплив на інтенсивність мінералізації та синтезу гумусу.

Встановлено, що у всіх варіантах, де система удобрення поєднувалась із застосуванням соломи, гною та мінеральних добрив під цукрові буряки, відмічалась стабілізація вмісту гумусу в усіх короткоротаційних сівозмінах.

Так, у зернопросапних сівозмінах, вміст гумусу в орному шарі підвищився на 0,25 і 0,29 %, у зернопаропросапній – на 0,13 %, що в абсолютних показниках становило відповідно 4,65 і 4,84 та 4,60 %. Зростання вмісту гумусу спостерігалось і в підорному шарі ґрунту. Це обумовлюється тим, що солома має більший вміст сухих речовин і сприяє поповненню балансу гумусу у ґрунті та більш повній рециркуляції вуглецю у агроєкосистемі.

Висновки.

1. Збільшення частки просапних культур до 50 % і чорного пару до 25 % без використання добрив призводить до втрати щорічно від 0,20 до 0,40 т/га гумусу.
2. За застосування 25 т/га гною + N₉₀P₁₂₀K₉₀ під цукрові буряки і 6,25 т/га гною + N_{33,8}P₄₅K_{33,8} за ротацію сівозміни спостерігалось зростання вмісту гумусу, що обумовлюється як впливом добрив, так і збільшення частки не розчинного залишку.
3. У зернопросапній сівозміні з часткою просапних культур 25 % заорювання соломи сумісно із 25 т/га гною + N₉₀P₁₂₀K₉₀ сприяло зростанню вмісту гумусу на 0,29%.

Список використаних літературних джерел

1. Чесняк Г.Я. Влияние сельскохозяйственных культур, севооборотов и удобрений на содержание гумуса в черноземе типичном / Г.Я. Чесняк // Землеустройство. – 1980. – № 51. – С. 60-65.
2. Чесняк Г.Я. Закономірність вмісту гумусу і шляхи забезпечення його бездефіцитного балансу в черноземах типових при інтенсифікації землеробства / Г.Я. Чесняк // Агрохімія і ґрунтознавство. – 1982. – Вип. 43. – С. 18-23.
3. Барштейн Л.А. Сівозміни, обробіток ґрунту та удобрення в зонах бурякосіяння / Л.А. Барштейн, І.С. Шкаредний, В.М. Якименко // Наукові праці Інституту цукрових буряків: зб. наук. праць. – К.: ІЦБ, 2002. – 480 с.
4. Буджерак А.І. Азотний фон і гумусовий тсан черноземів реградованих при різних рівнях застосування добрив / А.І. Буджерак, Ю.І. Кривда // Вісник аграрної науки. – 2005. – № 9. – С. 15-19.

5. Мартинович А.И. Влияние 50-летнего применения удобрений на плодородие чернозема оподзоленного в Центральной Лесостепи Правобережья УССР. Сообщение № 1. Влияние систематического применения удобрений на баланс питательных веществ и органического вещества на почвы в зерносвекловичном севообороте / А.И. Мартынович, П.Н. Мартынович // Агрохимия. – 1989. – № 1. – С. 30-39.

6. Цвей Я.П. Гумусовий стан чорнозему в процесі довготривалого застосування добрив / Я.П. Цвей, Н.К. Шиманська // Агроекологічний журнал. – 2002. – № 3. – С. 73-75.

7. Цвей Я.П. Влияние системы удобрений на содержание гумуса в зерносвекловичном севообороте / Я.П. Цвей, В.В. Иванина, О.Т. Петрова // Сахарная свекла. – 2012. – № 9. – С. 24-26.

8. Агрохимические методы исследования почв / [под ред. А.В. Соколова]. – [Изд. 5-е, доп. и перераб]. – М.: Наука, 1975. – 656 с.

Аннотація

Цвей Я.П., Киселевська М.О., Торлина О.М.

Содержание гумуса в черноземных почвах в зависимости от севооборота и системы удобрения

Показано влияние системы удобрения сахарной свеклы на содержание гумуса при длительном применении удобрений. Установлено, что при использовании 25 т/га навоза + солома + N₉₀P₁₂₀K₉₀ под сахарную свеклу и 6,2 т/га навоза + N_{33,8}P₄₅K_{33,8} за ротацию севооборота, наблюдается повышение содержания гумуса как в пахотном, так и подпахотном слое почвы.

Ключевые слова: черноземы типичные слабосолонцеватые, пахотный слой, содержание гумуса, звенья севооборота, система удобрения, солома

Annotation

Tsvey Ya., Kisilevska M., Torlina O.

Organic matter content in black soils as depending on crops rotations and system of fertilizers

Shown is the impact of fertilizing systems on the content of organic matter under long-term fertilizers application in sugar beet. When applying 25 t/ha manure + straw + N₉₀P₁₂₀K₉₀ and 6,25 t/ha manure + N_{33,8}P₄₅K_{33,8} in average for crops rotation the increase of organic matter content both in topsoil and subsurface layer is observed.

Keywords: weakly solonchous black soil, organic matter content, crops rotation chains, system of fertilizers, straw

Отримано редакцією – 24.04.2014 р.